

УДК 340.113

Марущак Наталія Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент
(Чернігівський національний технологічний університет)

ЩОДО ПИТАННЯ НОРМАТИВНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТА ПРАВА НА ПОВАГУ ДО ГІДНОСТІ

У статті проаналізовано право особи на повагу до гідності, нормативні гарантії його забезпечення та сформульовано пропозиції, спрямовані на їх удосконалення. На переконання автора, конституційного закріплення права на повагу до гідності недостатньо для її захисту. Першим кроком на шляху вирішення цієї проблеми має стати нормативне визначення поняття «гідність», якого, на жаль, сьогодні в українському законодавстві не існує. Зазначено, що це має принципове значення, так як терміни, які використовуються у правових нормах, повинні трактуватися, розумітися однозначно та адекватно значенню змісту норми в точній відповідності з намірами та волею законодавця.

Ключові слова: права особи, гарантії, забезпечення, гідність.

Визначення Конституцією України людської гідності як найвищої соціальної цінності, природного права кожної людини дає, на нашу думку, підстави для порушення питання про нормативне визначення об'єкта права на повагу до гідності.

Актуальність даного питання обумовлена й тим, що Україна дала згоду на обов'язковість виконання цілої низки міжнародних договорів, які відповідно до ст. 9 Конституції України стали частиною національного законодавства України і які також містять вимогу поваги до гідності особи, зокрема Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року, Конвенції проти катувань та інших жорстоких або принижуючих гідність видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 року, Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню від 26 листопада 1987 року.

Окремі аспекти права особи на повагу до гідності в різний час були предметом наукового дослідження багатьох провідних учених: М. Акімова, А. Анісімова, О. Бандурки, Ю. Бауліна, С. Бородіна, В. Бортника, В. Голіни, М. Грошевого, С. Денисова, М. Заславської, В. Іващенко, О. Кучинської, І. Лисенка, Т. Орешкіної, І. Петрухіна, П. Рабіновича, П. Сердюка, С. Тихонові, Г. Чеботарьової, А. Церковної, С. Шимона, В. Шибіко, М. Шумила та інших авторів. Вони внесли ряд пропозицій щодо теоретичного обґрунтування права на повагу до гідності особи, подальшого вдосконалення захисту гідності особи, розвитку інституту моральної реабілітації. Однак, незважаючи на важливість і необхідність забезпечення права кожної людини на повагу до її гідності, недосконалою є чинна форма його закріплення, тож потребують значного вдосконалення й відповідні положення Цивільного кодексу України.

Метою даної статті є аналіз змісту права на повагу до гідності особи, дослідження гарантій його забезпечення і формулювання пропозицій щодо їхнього вдосконалення.

Гідність — це моральна властивість людини, яка відображає її унікальну, неперевершену цінність. З моменту народження людини її гідність є однаково рівною з гідністю інших. І, як правильно зазначає О. Дашковська, усвідомлення цього веде до формування в

особи почуття власної гідності, очікування поваги до неї з боку інших людей, установки на відстоювання своїх прав, а також визнання рівних прав усіх інших людей [1, с. 204].

Об'єктивно гідність особи визначається її поведінкою, інтелектуальним та освітнім рівнем, способом життя, ставленням до оточення та іншими чинниками. Кожна людина як індивідуальність є самоцінністю, їй притаманні певні моральні та інтелектуальні риси, які вона схильна сприймати як позитивні і значущі для суспільства, що означає наявність у неї почуття власної гідності. На самоцінність людини та її почуття власної гідності має зважати оточення. Відомий дослідник у галузі прав людини О. Лукашева у цьому зв'язку зазначає, що «гідність — це визнання суспільством соціальної цінності, унікальності конкретної людини, значущості кожної особи як частки людського співтовариства» [2, с. 144]. Приниження гідності особи — це приписування людині недостойних учинків, принизлива характеристика її розумових та інших особистих рис, учинення щодо неї принизливих дій, виставлення її у негідному світлі перед оточенням тощо. Уявлення про рівну гідність усіх людей є ідеологічним джерелом їхньої рівноправності, заслоном на встановлення безпідставних привілеїв чи обмежень. Тому держава повинна створити належні умови і засоби додержання принципів та норм права, які забезпечують реалізацію, охорону та захист права особи на повагу до її гідності.

Змістом права на повагу до гідності людини є законодавчо встановлена та гарантована державою сукупність норм, які дають кожній людині впевненість у своїй суспільній цінності, можливість усвідомлювати себе як особистість, поважати власні моральні принципи й етичні норми, наполягати на повазі до себе інших людей, державних органів та їх посадових і службових осіб, а також вимагати, щоб будь-які сумніви щодо її моральних якостей та етичних принципів були належним чином обґрунтовані [3, с. 152]. Невипадково сьогодні поняття «гідність людини» знаходить втілення у конституціях багатьох сучасних держав. Конституційний захист гідності особи здійснюється, зазвичай, у формі закріплення права людини на повагу до її гідності, а також заборони катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження чи покарання, заборони медичних, наукових чи інших дослідів над людиною без її вільної згоди. Конституційні гарантії гідності особи передбачають закріплення в законодавстві різних форм і засобів її захисту, у тому числі самою особою (від особистого фізичного захисту в разі загрози життю, здоров'ю, моральному стану, незаконного обмеження свободи до цивільно-правових і кримінально-правових засобів захисту у випадку заподіяння моральної шкоди). Так, ст. 3 Конституції Італії, ухвалена 27 грудня 1947 р., закріплює положення про те, що «всі громадяни мають однакову суспільну гідність» [4, с. 244]. Процес конституційного відображення феномена гідності людини кардинально інтенсифікувався в тих державах Центральної та Східної Європи, які належать до перехідних (постсоціалістичних). Поняття гідності зустрічаємо нині, зокрема, у конституціях Білорусі, Болгарії, Естонії, Литви, Молдови, Росії, Словаччини, Словенії, Узбекистану, Хорватії, Чехії. У статті 30 Конституції Республіки Польща зафіксовано, що «природжена і невід'ємна гідність людини є джерелом свобод і прав людини і громадянина. Вона є непорушною, а її повага і захист становлять обов'язок органів публічної влади» [5]. Відповідні важливі положення передбачає і Конституція України.

Одна з перших статей Основного Закону України спеціально присвячена людині: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» (ст. 3) [6]. З неї розпочинається виклад офіційно проголошеної українською державою та закладеної у Конституцію філософії прав людини. Як слушно зазначає П. М. Рабинович, ця стаття «задає тон» усім наступним конституційним приписам, котрі відображають реальне або бажане становище людини в українському суспільстві, регулюють її відносини з державою, спрямовують державну політику. Отже, це не «рядова», а базисна стаття, яка характеризує самі підвалини того суспільного й державного ладу, що закріплюється Конституцією. Вона є нормативно-юридичним фундаментом гуманістичного спрямування розвитку суспільного і державного життя в Україні [3, с. 92].

Водночас право на гідність особи відносять до особистих прав і свобод [7, с. 220]. Слід зазначити, що як життя людини і визнання її права на життя є умовою існування всіх прав і свобод людини і громадянина, так і визнання й захист людської гідності є необхідною умовою існування прав і свобод. Дана категорія розкривається через той набір прав і свобод, що гарантуються кожній людині.

Чинна Конституція України у статті 28 закріпила право кожного на повагу до його гідності. Н. А. Мяловицька правильно вважає, що в юридичному плані гідність як якість людини рівнозначна праву на повагу та обов'язку поважати інших і конкретизується у правах людини, які захищає держава [8, с. 256]. По суті, цілям захисту гідності особи служать не лише права на достатній життєвий рівень, недоторканність приватного життя, захист людиною своєї честі та доброго імені, заборона збору інформації про приватне життя, заборона насильницького проникнення до житла тощо. Чимало правових норм, які забезпечують гідність людини, закріплені у кримінальному, кримінально-процесуальному, цивільному законодавстві. Тобто держава та її органи зобов'язані забезпечити людині умови для реалізації тих прав, що впливають з її гідності.

Не можна не погодитись з М. В. Баглаєм, який зазначає, що гідність перетворює людину з об'єкта впливу на активного суб'єкта правової держави і дає людині право на самооцінку, на самовизначення й охороняє її вибір життєвих цінностей [9, с. 169]. Отже, гідність особи як багатопланова категорія одночасно є цінністю, що визнана державою, і суб'єктивним правом особи. Іншими словами, право на повагу до гідності є своєрідним критерієм ставлення держави до особистості як до найвищої соціальної цінності, і, в той же час, виступає основним особистим правом, захист якого гарантує держава.

Політичні та соціальні перетворення, що відбуваються в нашій країні сьогодні, вимагають принципово нових підходів до вирішення питання поваги до гідності особи. На нашу думку, необхідно законодавчо встановити гарантії забезпечення поваги до гідності особи. Найголовнішою юридичною гарантією права на повагу до гідності людини є те, що встановлення обмежень прав та свобод особи має співвідноситися з цінностями правової держави, які захищаються конституцією та законами. Усі обмеження повинні враховувати необхідний баланс інтересів людини, суспільства й держави. Конституція України та ряд міжнародно-правових актів визначають загальні засади встановлення можливих обмежень прав громадян.

Подібні обмеження можуть бути встановлені тільки на рівні закону. Це вимагає, щоб положення закону були чітко визначеними. Невизначеність юридичного змісту закону і можливість у зв'язку з цим його вільного тлумачення та застосування не узгоджується з обов'язком держави забезпечувати охорону гідності особи.

Ми виходимо з того, що конституційного закріплення права на повагу до гідності недостатньо для її захисту. Потребує вирішення питання нормативного визначення об'єкта права на повагу до гідності. За загальним правилом, об'єкти правовідносин, що виникають на основі реалізації конкретного суб'єктивного права, визначаються нормами цивільного законодавства. Першим кроком на шляху до вирішення цієї проблеми має стати нормативне визначення поняття «гідність», якого, на жаль, сьогодні в українському законодавстві не існує.

На нашу думку, це має принципове значення, тому що терміни, які використовуються у правових нормах, повинні трактуватися, розумітися однозначно та адекватно значенню змісту норми в точній відповідності з намірами та волею законодавця. До того ж це важливо для забезпечення режиму законності, який знаходить свій вияв у прийнятті правових законів і підзаконних нормативно-правових актів, а також у їхньому неухильному дотриманні, точному й однаковому виконанні та правильному застосуванні всіма органами держави, посадовими особами, громадянами та їхніми об'єднаннями [10, с. 388]. Як слушно зазначає О. Р. Михайленко, «забезпечений режим законності становить соціальну цінність як для всього суспільства, народу, так і для окремих громадян, оскільки є основою для нормального їх існування в правовому просторі» [11, с. 13].

По-різному вчені-цивілісти визначають гідність особи як об'єкт особистого немайнового права. На думку Л. К. Рафієвої, гідністю є усвідомлення людиною свого суспільного значення, самооцінка особистості, що ґрунтується на її оцінці суспільством [12, с. 57]. А. В. Белявський вважає, що гідність — це духовна цінність і суспільна значущість людини та усвідомлення нею своєї значущості [13, с. 5–6]. В. Д. Костюк під гідністю розуміє соціально значущу оцінку моральних, ділових та інших рис і якостей громадянина, від яких залежить його положення в суспільстві [14, с. 18]. На думку А. Л. Анісімова, гідність — це самооцінка особистості, що ґрунтується на її оцінці суспільством, власних переконаннях та правосвідомості [15, с. 13]. На наш погляд, із такими визначеннями об'єкта права на повагу до гідності не можна погодитись, бо вони не спрямовані на створення умов його належного захисту, носять формальний характер.

Автори «Юридического энциклопедического словаря» розуміють гідність як самооцінку особи, усвідомлення нею своїх особистих якостей, здібностей, світогляду, виконаного обов'язку та суспільного значення. Гідність, як стверджують вони, визначає суб'єктивну оцінку особи [16, с. 196]. І. Л. Петрухін вважає, що «гідність особи визначається як об'єктивна суспільна властивість кожної особистості, її соціальна цінність, значущість, що складається з окремих духовних, фізичних і моральних якостей» [17, с. 22].

Правильною є думка П. П. Шляхтуна, який розуміє гідність особи в об'єктивному і суб'єктивному значеннях. В об'єктивному сенсі гідність особи — це сукупність моральних та інтелектуальних рис людини, що відповідають загальноприйнятим моральним цінностям. У суб'єктивному сенсі — усвідомлення людиною своєї суспільної ваги, самоповага [18, с. 84].

Право на повагу до гідності є суб'єктивним правом, що лежить в основі індивідуальності особи [19, с. 58–72]. Воно наділяє кожного низкою прав як позитивних — дозволеної поведінки, так і негативних — обов'язкової поведінки. Тут законодавець обмежується лише встановленням можливості для особи вимагати від інших не порушувати її право на повагу до гідності.

Виходячи з цього, гідність особи як об'єкт суб'єктивного права — це її соціальна цінність, значущість, що виникає з народження, складається з окремих духовних, фізичних та моральних якостей, які забезпечують фізичну та моральну цілісність особи. Таке визначення, на наш погляд, необхідно взяти за основу й закріпити у статті 297 Цивільного кодексу України (далі — ЦК України) [20].

Правильно зазначив В. М. Коссак, що суть будь-якого суб'єктивного права полягає в тому, що воно завжди є правом на щось, на якусь цінність — матеріальну або духовну. Це й право користуватися якимось благом у суспільстві, благом матеріальним або духовним, або і тим, і іншим. Суб'єктивне цивільне право — це право конкретного суб'єкта, і саме конкретність, певність є основною рисою, що характеризує природу суб'єктивного цивільного права [21, с. 233].

Особливістю права на повагу до гідності особи є те, що така категорія, як об'єкти правової охорони від різних посягань із зовні, невід'ємна від особистості, суб'єкта її носія. Однак гідність як об'єкт правового захисту існує й у свідомості уповноваженої особи і пов'язана не лише з її особою та сприйняттям нею своєї суспільної оцінки. Вона також тією чи іншою мірою пов'язана з оцінками з боку оточуючих, які вони дають конкретній особі.

Як слушно зауважила Е. М. Мурад'ян, «диспозитивні права можна реалізувати лише в умовах взаємної поваги особистості, прав та інтересів, дотримання норм регулятивного і процесуального права» [22, с. 25].

І. Л. Петрухін зазначав, що «соціально-правова цінність особистості — аксіома сучасного права. Як і будь-яка аксіома, вона не потребує особливих доказів, достатньо того, що стосовно цієї ідеї існує суспільний консенсус. Разом з тим, це не знімає з порядку ден-

ного надання сучасному праву більшого людського виміру. Хочеться вірити в те, що ХХІ століття стане століттям «прав людини» [23, с. 90].

На нашу думку, це стане можливим лише за умов наукового, виваженого, однозначного і зрозумілого закріплення механізму реалізації суб'єктивних прав і, у першу чергу, права на повагу до гідності особи.

Список використаних джерел

1. Дашковська О. Право на гідність та особисту недоторканність особи: гендерний аспект. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 4 (39). С. 198–204.
2. Права человека: учеб. для вузов / [отв. ред. член-корр. ВАН, доктор юридических наук Е. А. Лукашева]. М.: Издательская группа НОРМА — ИНФРА-М, 1999. 573 с.
3. Рабинович П. М. Права людини і громадянина: навч. посіб. / П. М. Рабинович, М. І. Хавронюк. К.: Атіка, 2004. 464 с.
4. Конституции зарубежных государств: учеб. пособ. М.: Издательство БЕК, 1997. 586 с.
5. Конституція Польщі URL: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm>.
6. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р.. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр>
7. Шукліна Н. Г. Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини і громадянина в Україні (проблеми теорії та практики). К.: Центр наукової літератури, 2005. 424 с.
8. Конституційне право України: підруч. / [за ред. В. Ф. Погорілка]. К.: Наукова думка, 2002. 734 с.
9. Баглай М. В. Конституционное право Российской Федерации: учеб. для вузов / М. В. Баглай, Б. Н. Габричидзе. М.: ИНФРА-М, 1996. 512 с.
10. Загальна теорія держави і права: підруч. / [М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Рогачова та ін.; за ред. В. М. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина]. Харків: Право, 2002. 584 с.
11. Михайленко А. Р. Расследование преступлений: законность и обеспечение прав граждан: науч.-практ. издание. К.: Юрінком Інтер, 1999. 448 с.
12. Рафиева Л. К. Честь и достоинство как правовые категории. *Правоведение*. 1966. № 2. С. 57–64.
13. Белявский А. В. Судебная защита чести и достоинства граждан. М.: Юрид. лит.-ра., 1966. 60 с.
14. Костюк В. Д. Нематериальные блага. Защита чести, достоинства и деловой репутации. М.: Лекс-Книга, 2002. 320 с.
15. Анисимов А. Л. Гражданско-правовая защита чести, достоинства и деловой репутации по законодательству Российской Федерации: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2001. 224 с.
16. Юридический энциклопедический словарь / [М. О. Буянова и др.; отв. ред. М. Н. Марченко]. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. 816 с.
17. Петрухин И. Л. Личная жизнь: пределы вмешательства. М.: Юрид. лит., 1989. 192 с.
18. Шляхтун П. П. Конституційне право: словник термінів. К.: Либідь, 2005. 568 с.
19. Малеина М. Н. Защита неимущественных прав советских граждан: пособ. для слушателей нар. университетов. М.: Знание, 1991. 128 с.
20. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, №№ 40–44, ст. 356 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/435-15>.
21. Цивільне право України: підруч. [у 2-х кн.]. / [Д. В. Боброва, О. В. Дзера, А. С. Довгерт та ін.; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової]. К.: Юрінком Інтер, 1999. Кн.1. 864 с.
22. Мурадян Э. М. Истина как проблема судебного права. М.: Былина, 2002. 287 с.
23. Петрухин И. Л. Человек как социально-правовая ценность. *Государство и право*. 1999. № 10. С. 89–90.

Марущак Наталия Владимировна,
кандидат юридических наук, доцент
(Черниговский национальный технологический университет)

К ВОПРОСУ О НОРМАТИВНОМ ОПРЕДЕЛЕНИИ ОБЪЕКТА ПРАВА НА УВАЖЕНИЕ ДОСТОИНСТВА

В статье анализируются право человека на уважение достоинства, нормативные гарантии его обеспечения и формулируются предложения по их усовершенствованию. По мнению автора, конституционного закрепления права на уважение достоинства недостаточно для его защиты. Требуется решения вопроса нормативного определения объекта права на уважение достоинства. Определено, что это имеет принци-

пильное значение, так как термины, используемые в правовых нормах, должны трактоваться, разбираться однозначно и адекватно значению содержания нормы в точном соответствии с намерениями и волей законодателя.

Ключевые слова: права человека, гарантии, обеспечение, достоинство.

Marushchak Natalia Vladimirovna,
candidate of law sciences, associate professor
(Chernihiv National University of Technology)

ON THE QUESTION OF THE NORMATIVE DEFINITION OF THE OBJECT OF THE RIGHT TO DIGNITY

Dignity is a moral property of the person which reflects her unique, unsurpassed value. Objectively, the dignity of the individual is determined by its behavior, intellectual and educational level, lifestyle, attitude to the environment and other factors. Each person as an individual is Saint, she had certain moral and intellectual traits that it tends to be perceived as positive and important for the society, which means her self-esteem. On the intrinsic value of man and his dignity must take into account the environment. The humiliation of the face is the attribution of human unworthy acts, humiliating feature of his mental and other personal qualities, of committing against her humiliating actions, placing her in an unfavorable light before the environment etc. The idea of the equal dignity of all people is the ideological source of their equality, a barrier to the establishment of unjustified privileges or restrictions. Therefore, the state should create appropriate conditions and means of compliance with the principles and rules of law that ensure the realization, protection and enforcement of individual rights to respect for her dignity.

The content of the right to respect for human dignity is statutory and guaranteed by the state a set of rules that give each person confidence in their social values, the opportunity to realize himself as a personality, to respect their own moral principles and ethical standards, to insist on respect for other people, state bodies and their officials and officers, and to require that any doubts about its moral and ethical principles have been properly substantiated.

The current Constitution of Ukraine in article 28 enshrines the right of everyone to respect for his dignity. In our opinion, the constitutional consolidation of the right to respect for dignity is not enough to protect it. Requires addressing the normative question of determining the object of the right to dignity. As a General rule, objects of legal relations arising from the implementation of specific subjective rights are determined by civil law. The first step towards solving this problem should be a statutory definition of «dignity», which, unfortunately, today in the Ukrainian legislation does not exist.

In our opinion, it is of fundamental importance, because the terms used in the law must be interpreted, to understand clearly and adequately the value of the content of the rule in strict accordance with the intentions and will of the legislator.

Key words: human rights, rights of person, guarantees, security, dignity.

Надійшла до редколегії 14.10.2017